

ԼԵՋՈՒՆԿԱՆ ԽՆԳԻՐՆԵՐ

Ուսումնական յայտարարութեան մէջ խոստացեր էինք իւրեւ ճշգրտացնել «երբեմն առանձին յօդուածներով պատասխանել», Այս թուով կը սկսինք մեզի եղած՝ կրկնուած ու երբեմնուած հարցական խնդիրներուն հետզհետէ կարծի կարծող պատասխանելով՝ գոհացում տալ։ Հայաթներին՝ մը մէջ յերեւան եկած է Հայօրէն լեզուի Կոմիտէի վերնագրով լեզուական-բանասիրական հաստատանքներու շարք մը, որ ամբողջ յարգական նամակի ձեւով պատասխան էր՝ Դաւիթ խաչկոնց ծանօթ բանասէրէն առ Վս. Դր. Թրեալքեան խան։ Այս գրութեան նկատմամբ մեր կարծիքն իմանալ կ'ուզուի, եւ նշմարուած «կարծեցեալ» բանագործութիւնները մատնանիշ կ'ըլլուին։

Յ.

Բանասիրին առաջարկած խնդրոց նիւթերը՝ շատ ընդարձակ են՝ հասարակ լեզունեւ շարի, որոնք այլեւայլ ճիւղի եւ — մասնաճիւղի կը վերաբերին. սակայն առաջարկելու կամ լաւ են՝ պատասխանելու կերպը զարմանալի նորանշան է. անվերջանալի հարցումներ, սպասող արգելքներ, վարանեալ տարակոյտներ, ամէն լեզուական — քերականական երեւութիւն տակէն հոգեբանական գաղտնիք մը օպասելով եւ եկամուտ օտարութիւն մ'ենթադրելով՝ որ օր մը յերեւան պիտի ելլէ, ոչ միայն իրաքանչիւր բառի, այլ եւ ամէն մէկ ստացուածքի, դարձուածքի, ոճի, նաեւ մանր մասնիկներու՝ այլազգի եւ ոչ — Հայազգի բնական ենթադրելով՝ որ օր մը մերկայարանոց պիտի պարզուի եղեր. եւն։ Վ'ուզուի հոն գալ վերջապէս՝ որ օր մը Հայոց լեզուին (գրաբարին) դիմակը վաք պիտի առնուի, որ բնէ է՝ փետրաթափ խայտառակուի հայերէնը, եւ իմացուի թէ Հայուն կոխած գետինը բնաւ հայ հող չէ եղեր, այլ մաս մը Պարսից երկրէն բերուած, մաս մ'Ասորիքէն եկած, կտոր մը Պարթեւաստանէն, Յունաստանէն, միջեւ անգամ Արաբիայէն, եւն, զորոնք՝ եթէ իւրաքանչիւր տերերուն դարձքները ըստ իրականաց, այնուհետեւ Հայը՝ եւ ոչ ուրիշ գնեւու ափ մը հող պիտի գտնէ իրեն սեպհական, եւ՝ այնուհետեւ — ծաղրածութեամբ կը յաւելու — վայ է եկեր սա մեր հայկական վարժապետներուն գլուխը։ — Ահաւասիկ հայերէն լեզուին վրայ այս օրս տրուած կամ տալ ուզուած գաղափարը։

1 Բեւառի, Ե. արի 1901, Թ. 1316 — 1322.

Գեղի արդարեւ անիմանալի կու գայ այս նորանշան ըմբռնումը, եւ ոչ պատճառը կարող ենք հասկնալ այս թշնամական անհիմն խրոստումներուն եւ անարգաբար վարմանց այնպիսի լեզուի մը դէմ, զոր տասը տող յառաջ պարծանք «մեր նախնեաց հայկապ լեզուն», անուանած կը գտնենք։ Կը տարկուինք ենթադրել՝ թէ այլեւայլ նորաւոր լեզուաբանական գրաւոր հետազոտութեանց շուրջ ոչ ոք անդ արդիւնքը հարեւանցի տեսնելով կազմուած գաղափար ըլլայ։ — Ար լեզուին վրայ չեն դիտուած կամ պիտի չդիտուին հետզհետէ օտար բառեր եւ օտար ոճ. եւ ինչ կրուատ ըրած պիտի ըլլանք անով։ Ինչ իմանալու ենք յօդուածագրին օտ իօքքէն՝ թէ «պարտեզ, պատարագ եւն հայերէն չեն, այլ պարսկերէն», որոնք արդեօք եկամուտ չեն ստանան պարսկերէնի մէջ, եւ ինչպէս ըսենք թէ ընդի պարսկերէն են։ Թէ «մանգաղ», «արեղայ», եւն, ասորեաց բառ են՝ շատոց քարոզուած է նաեւ այն Հայոցմէ՝ որոնք լեզուաց իրարու յարաբերութեան դեռ գաղափարը չունենին. եւ մեր հարցասէր բանասէրը դեռ այսօր կը համարձակի հարցընել. «Ո՞ր հայը կ'ուզէ հաւատալ թէ ասորեաց ասորերէն են», «Առանց համեմատական լեզուաբանութեան կրնայի՞ն հաստատել թէ անպարար, միբառ, մետուկ, շամամ եւն արաբերէնէ ձայնաշարուած հայ բառեր են», եւ մենք ալ կրնանք հարցընել. որ բառերն են կրնալ հաւատալ թէ այս թարմատարները բանասէր խաչկոնցէ մը կը լսէ... Բայց թողունք այս արար — հայ բառերը, որ միայն վերջին դարերու ստորին հայերէնին մէջ կ'երեւան։

«Բաղդասական քերականութեան» պատմութիւնը գծելէն ետեւ՝ իւր զմայլմամբ վրան գովեստներ կարդալուն հետ ինչպէս կը միաբանի քանի մը տող ետքն ամենայն ինչ փոխառութեամբ մեկնել եւ — որչափ կ'երեւայ — միայն Հայուն կ'ընծայուի ունեցած բազմազան գոյքն օտարէն փոխ առած ըլլալը։ Կարծել թէ զանազան լեզուց մէջ միեւնոյն բառը կրնալ գտնուի միայն փոխառութեամբ, բնէ է նախամայր լեզուի մը գոյութիւնը, նաեւ կարելութիւնն ուրանալ. թէպէտ բաւական գրուեցաւ ասոր վրայ եւ հրատարակուեցաւ ալ յատուկ շօտաւարտ անուամբ. եւ կարգաւորուեցաւ ալ քննասէր հետազոտանքներն։ Եւ ինչու արգելք՝ ինչ կը հաւասար ունինք՝ եւ ուրիշէն առած պիտի համարուիմ եւ ոչ ուրիշն ինծմէ։

Ատեն մը՝ որ լեզուաց մէջ «հասարակաց ստացուածքի» գոյութեան գաղափարը չկար

ազգային սնապարծութիւնն այնչափ յառաջ գացած էր՝ որ ինչ բառ որ Հայն ուրիշէ հետ հաւատարմ ունի՝ կ'ուզուէր եւ կը քարոզուէր որ օտարը Հայէն առած է։ Եւ որովհետեւ շատ եւ շատ ազգաց քով Հայերէնի հետ նոյն կ'ըլլին բառերն, հետեւապէս ամէն ազգ Հայոց լեզուէն կ'թած կը համարուէր, կամ — այնպէս կ'ուզուէր՝ Եթէ "նախալեզու" անունն այն ատեն հնարուած գտնուէր, այն նախալեզուն նշուշտ Հայերէնն էր. վասն զի մարդկութեան առաջին լեզուն Հայերէն էր. նախաստեղծ մարդը Հայաբարբառ Հայերէնախօս կը քարոզուէր, եւ — օտարազգաց եւս հաւատալի կ'ընեցուէր։ Իսկ այսօր հակառակն է որ կը տեսնենք։ Սակայն ինչո՞ւ երկու ծայրերէն քայլել ու միջին ճամբան թողուլ։ Բաւական — գրեթէ կէս դար յառաջ — քննադէմն հեղինակաւոր Հեղինակը լեզուաց կամ բառերու ազգականութեան նկատմամբ կը գրէր. "Ոմանք ցեղակցութեամբ եւ ոմանք ըստուտ փոխառութեամբ"։ Վարպարագիւն է լսելը. "Կուտ Հայերէն ո՞՞՞, սասցուածք, բառ, ճանի՞լ եւն չկայ։" Մինչդեռ մեծանուն Հայերէնագէտն Պրոֆ. Հիւրշման մանրակրկիտ քննութեամբ ըստ բաւականի ճշգրեց քիչ ևս։ Եւն բառերը — ստուար թիւ² մը (առ այժմ 438)։ Հանգուցեալ Հ. Ս. Տերլիշեան իւր "Հնդեւ-րոպական նախալեզու"³ անուն գործին մեջ Հայ բառերուն զուտ արմատներն յերեւան հանեց նախալեզուի արմատոց հետ համեմատելով եւն։ Անցնինք։

1. Մեր նամակագիր ինդրարկուն կը կարծէ թէ բանասէր խաչկոնց իւր "բաղդատական քերականութեան" վրայ ծառող կտորը՝ Պրոֆ. Հիւրշմանէ առած ըլլայ. սակայն մենք հակառակը կը հաստատենք եւ կ'ապահովցնենք, վասն զի այն մասը՝ գլխաւորաբար Տղովակերտ յանգերը կամ մասնիկներն՝ ընդօրինակութիւն են Հուրթիս յրգ. աշխատակցին՝ Պր. Մեղիք Ս. Գալիթ-Բէկի մէկ փոքրիկ գործին⁴։ Պր. խաչկոնց ուզեր է միայն եղալին ուղղականին տարբեր ձեւ մը տալ, որ երկու սխալի սպրդելու պատճառ եղած է։

¹ Նոր Բազմիքը Հայկազեան լեզուի, Վնեւա. 1836, ա. Նախորդուէր։

² Armenische Grammatik von Hübschmann, Լւայպցիգ, Մասն Բ. 1897, էջ 399—504։ Հմմտ. այս գործին յայտնի է Լուիս. Ս. Բ. 1897, էջ 243—49, Ի. 247։

³ Տերլիշեան Հ. Սերգէի Հնդեւրոպական նախալեզու. Կ. Պոլսի 1885։

⁴ Մեղիք Ս. Գալիթ-Բէկի "Բաղդատական քերականութեան ծագումը եւ սփռումները", Պարսի 1900, էջ 32։

Հմմտ. Դաւիթ-Քէլի Բաղդ. խաչկոնց "Բիւզանդիստ", քերթ. էջ 12։

Եզ. ուղ. Ս. (gruta-s) Լ. Եզ. ուղ. լու. s (domine-s) s (domina-s), յ. as, ցs, s եւն։ Հայ. յ (հ), յու, ա, Իս, Ե, եւն։

Հայերէնի հոլովմանց վրայ միայն ունիւր ուրիշ առթիւ խօսելու։

2. Սակայն սա ստույգ է թէ խաչկոնցի Զ. Նախկոն նկատմամբ գրածը՝ Հ. Տերլիշեանի վերոյիշեալ գրքէն եւ ի մասնաւորի անոր "Լեզու" բանասիրական-լեզուաբանական թերթէն առնուած է. բայց մենք ասոնք "բանագողութիւն" չենք կրնար անուանել, որովհետեւ Պր. խաչկոնց զասոնք իբր իւր գիւտը կամ կարծիքը յառաջ էի բերեր, յառաջ կը բերէ "գիտնք" ըսելով. միայն չէ նշանակեր ուստի գիտնալ։ "Գիտնք", կ'ըսէ, որ չ նախագիրը նախալեզուի ցնձ գերանշանական արմատն է, ուրկէ եղանակաւորուած են Հայերէն "Զ. հնդկերէն գհա, յու, զե" (յէ)։ Գարձեալ՝ Զ. Նախկոն գիտնքն որ անորոշ Հայացականը որոշեալ կ'ընէ. "նչ այնչափ որոշեալ, որչափ թերեւս սաստկացուցիչ է զըրութիւնը. վասն զի իւր որոշողական ոյժ յօդն ունի. չ իբրեւ հոլովակերտ նախգիր լոյ սաստկացուցիչ ճանի՞լ մըն է. ուրիշ գեւ չիւրիշեալ — մասնաւոր չի նկատմամբ եղած — շատ մը խնդիրները՝ լուծած են Հայագէտները։ Կ'երեւայ թէ Պր. խաչկոնցի թողուցեր էին կամ մնացած էր երկու զարմանալի գիւտ. Կախ՝ թէ "է՛ անականի մը նուազական աստիճանը կը ցուցնէ։" Սակայն ընթերցողն այսօր չի սպասեր որ սորվի՝ թէ է՛ նուազական մասնիկ է, զոր արդէն աղայութենէ գիտէր, այլ կը սպասէ նոր բան լսել. զոր օր. թէ է՛ իւր նուազական մասնիկ՝ հին չէ սկզբնաբար, այլ նոյն մասնիկն հնագոյն Հայերէնի մեջ անական կը շինէր եւ կամ է՛ անական ոյժն ունէր = յու. ixós, լու. icus. (գղ. ique.) այսպէս՝ մարտիկ, սաստիկ, ռամիկ, գոն հիկ, աստանիկ, եղբերիկ, արքայիկ, երգեցիկ, ընկեցիկ, մարդիկ, պահաւիկ, հնդիկ, պարսիկ, եւն. նաեւ խափիկ չ'երեւար շատ նոր եւ ուկ։ Այս ծանօթ է Հայագէտներուն. բայց դիտել է որ առաջինն օտարազգին եղաւ զայս ինքնին դիտող եւ հրատարակող ...։ Հնագոյն Հայերէնի նուազականն էր —, հմմտ. որդեւի, պատանեւի, նաւակ, ծովակ, գետակ, գինեակ, զաւակ, ² Հայի(ակ) ³ եւն։

¹ Եղբուր բանասիրական-լեզուաբանական ուսումնաթերթ, Կ. Պոլսի 1887. Տերլիշեանի Հ. Սերգէի Հ. Տերլիշեան (Վնեւա. Միւրիշ)։

² Հմմտ. "Առաւմտե ասական Հայերէն լեզուի" (ընդ մամուլ), էջ 91 եւ այլուր։ ³ Անգլ. էջ 83 եւն։

Եւ երկրորդ՝ թէ «օրհնելով օրհնեցից» ոճը՝ ասորերէն է։ Գերականութեան աշակերտ մ'ապեղէն առաջին տարիէն գիտէ թէ օրհնելով օրհնեցից — *εὐλογῶν εὐλογῆσά* — երբայցեւրէն ասացուածք է, եւ յետոյ լրած է նաեւ թէ ոչ ուղղակի երբայցեւրէնէն, այլ Ս. Գրոց ասոր. եւ յուն. թարգմանութեանց միջոցաւ մտած է չայ. Ս. Գրոց մէջ, այո, բայց ոչ չայ մասեւնագրութեան մէջ, այլ միայն Ս. Գրոց մէջ, — Օտարութեանց ընդարձակ խնդրոյն մէջ որ մտնենք՝ այսպիսի տարրական բաներ չեն որ զմեզ պիտի զբաղեցնեն։

Չենք գիտեր թէ մեր բանասէր Հարցաւորն անձամբ քննած եւ ի մերձուստ դիտած է Ռիֆտէ բառը, այսինքն Դասակա հոյսերէն, որ ձրի վճիռ մըն է կ'արձակէ, օգաբախ բացադանութեամբ համեմտած. «Ա Հերիք է դասականներու թմորակը հնչեցնենք», եթէ մեր Հարցման պատասխանը ժխտական է, խորհուրդ կու տանք յարգոյ յօդուածագիրն, որ անձկանք մեզի հետ սպասէ ՌԻՍՈՒՄԻ ԴԱՍԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆԷ ԼԵՁՈՒԻ անուն հսկայ կոթողական գործին հրապարակման. որուն լոյս տեսնելու երջանիկ օրերն յուսանք թէ շատ հեռու չեն։ Սակայն ի գիտութիւն միայն կ'աւելցնենք թէ «Ոսկեգործու ոճով գրող Վիեննացիները» ոչ միայն «կը զգուշանային որամագրել, քաղաւորել, փերագանցել, վերանցել, Ներհակ շաւաղի, շաւաղաբել, Եւրպայ, Ներգործել, օպարցոյց, Ժակաւուն, շակապ եւն. գործածելէն» այլ սոյն գրողըր միշտ զգուշացած է, կը զգուշանայ եւ պիտի զգուշանայ այս կարգի օտարխորթ կիրառութենէ, — երբ ուզէ դասական Հայերէն գրել — թողլով անոնց գործածութիւնն չայկարան քաջին եղնկայ գահակից բազմելու մարմաջէն բռնուած՝ ոսկեղէն գարու լիզուալ գրել կարծող բայց իրօք Խցիկ — գար գրող մեծ Հայկարաններու... :

Հ. ԿՆՏԻՎ

ԴՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՆՈՐԱՆՆԵՐ

Անտոնեան Միաբանութեան Օրթոքէոյի վանքին Մատենադարանն իւր զբաղմունքուն շարքին մէջ նշանագրերով խառն ճժժ գրադիր մըն ալ ունի, որ թէպէտ օրինակութիւն է

ժոյ գարու մէջ գրեալ ձեռագիր մը, ինչպէս իւր յիշատակարանին յայտնի է, բայց քանի որ անոր մէջ նշանագրերուն ձեւերն ալ պահուած կը գտնենք, մեզ Համար նախագալափարին հետ համարէք է։ Մատենադարանս այս գրքին ընդօրինակութիւնն ալ ունի ձեռամբ մեր բազմաժապտակ Հ. Գրիգոր Ներսէսեանի (Ներսիսի), որ օրինակին մէջ նշանագրերով եղած ընթերցումները այրուբներուն տառերով Հայկական բառերու վերածած է ընթերցողներուն գիւրուութեան համար։ Գրքին բովանդակութիւնն է՝ Յովհաննու Գամաւկաջոյ աստուածաբանական եւ իմաստասիրական գրութիւններուն թարգմանութիւնը։ Հոս յատալ կը բերենք կրկին օրինակներուն յիշատակարանները, եւ թէ որոնք են յիշատակեալ նշանագրերը։

Փառք անբաժանելի եւ միասնական Ս. Երրորդութեան Հօր ամենակարող եւ Որդւոյ նորա Միածնի եւ Ս. Հոգւոյն ի նոցէն ելող այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտենի ամէն։ Արդ աւարտեցաւ գրքս Յոհանոյ Գամաւկաջոյ ի քաղաք Եւգիպոս ի թաղն Պաղարմուս ընդ Հովանեաւ Սրբոյ Սարգիս զօրավորին, որ եւ բարեխոս է ամենայն հաստացոյցը, ձեռամբ միջաւոր եւ անարժան Յովհաննէ քահանայի, որ միայն անուամբ եմ քահանայ եւ գործող ոչ. միթէ բարեբան քաղաքացի սարգիսք մերով։ Արդ որ հանդիպեց մայր ընթեռնող կամ օրինակելով յիշեցէ միով Հայր մերով եւ դուք յիշեալ լինիք առաջի Բիւրատար Հանդեպ ամենայն արեւոյց ամէն։ Դարձեալ եղբայր ներքեցեւ սխալանայ իմոյ, թէպէտ մայր եմ եւ ոչ հեշտապ. բայց զբոյս օրինակն ԳԻՐ ապուրդ էր, վասն ույ բազում տեղեւ թողալ եմ եւ եւ դեռնի թվին. չոյց ՌՃԻՁ Նորհեմեհի մէկն, որ յայտն ամբ քաղաքս բերէն կրակ անկա եւ վառեցաւ մինչեւ ժեւ օր. Աստուած գլեբըն բարի արասցէ ամէն։

Աստուածային կարողութեամբն եւ Սրբուհոյ Կոստին Մարիամու բարեխոսութեամբն յանկ եկեալ օրինակումս գրեցոյ ի մեծն Հռոմ ի Մեհնաստանի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորին, ընդ հովանեաւ Նիկիեցւոյ Սրբոյն Պետրոսի պնտին առաջեւոյն գնդի ի վաթիւսն կայեցելոյ, ձեռամբ ապիրաւ կրօնաւոր միւր ի կարգէ Սրբոյն Անտոնի Մեծի Լիւնանցի կրօնաւորաց, վասն միւրոյ ներկայ եւ ապագայ եղբայրն ի ծերութեան իւրում։ Որպէս գրեալ գրանի ի նախին յիշատակարանին թէ վասն հնութեան օրինակին բազում բառս եւ տառս երծեալք էին եւ նա թողեալ է պնդեալ պակաս. բայց եւ ապիրատո գիտելով զարագի լեզուն եւ ընթեռնութիւն, վասն այսորիկ քան արարի գտանել զայն գիրքս արաբերէն, ոգրութեամբ Տեառն յոյ գլեբելն, զի գիրքն կատարեալ ցացի առաջի Ներքայտարապի։ Նաեւ գրաձեալ ու թէ զլուսն վերջինս արաբական լեզուն նոր թարգմանեցի առ Հայս՝ որ ալ էր թարգմանեալ, եւ յորժամ ընթեռնելով օգրկեցի ի նմանէ եւ կամ օրինակելով եւ զիս յիշման արժան համարեալիք. վասն զի գաստակ ծերու-

Այս մակերբը Ներսէսեանի վայր կցուած է Հռոմայ մէջ՝ Արքեպիսկոպոս Ս. Պաշտօնիկոսին Նիկիայ քաղաքին ըզրուած պատճառաւ։